

УДК 330.111. 62

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

БОЙКО Л.М.,
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів, обліку
та аудиту і банківської справи,
Донецький державний університет
управління

Проаналізовано трансформацію відносин власності на землю та виявлено основні тенденції. Розглянуто особливості землекористування сільськогосподарських підприємств та господарств населення та їх внесок у виробництво валової продукції галузі.

Ключові слова: трансформація, земельні відносини, сільське господарство, форми власності, землекористування.

Проанализирована трансформация отношений собственности на землю и выявлены основные тенденции. Рассмотрены особенности землепользования сельскохозяйственных предприятий и хозяйств населения и их вклад в производство валовой продукции отрасли.

Ключевые слова: трансформация, земельные отношения, сельское хозяйство, формы собственности, землепользование.

Analyzed the transformation of property relations on the ground and identified the main trends. Consider the features of land of agricultural enterprises and farms of the population and their contribution to the production of gross output of the industry.

Keywords: transformation, land relations, agriculture, ownership, land use.

Постановка проблеми. З 15 березня 1991 р. всі землі України були оголошені об'єктом земельної реформи, яка означає системну перебудову суспільства, оскільки охоплює всі фази суспільного відтворення, торкається інтересів практично всіх громадян.

Результатом реформування земельних відносин у сільському господарстві мало б бути підвищення ефективності господарювання, раціональне використання земель сільськогосподарського призначення шляхом передачі їх у приватну власність і формування нових, адекватних ринковій економіці підприємницьких структур, заснованих на приватній формі власності та індивідуальних чи колективних формах організації виробництва.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання трансформації земельних відносин, зокрема, й відносин власності на землю, є предметом досліджень таких видатних вчених, як М.М. Федоров, В.Я. Мессель-Веселяк, П.Т. Саблук [1] та багатьох інших науковців.

Однак, наявність численних наукових досліджень даної проблеми не знижують її актуальності в даний час, адже реформування земельних відносин є динамічним процесом, що потребує постійного моніторингу, виявлення стану та тенденцій, а також ключових чинників подальшого розвитку сільського господарства.

Мета дослідження – дослідити результати трансформації відносин власності на землю в аграрній сфері України, розглянути специфіку землекористування сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реформування земельних відносин передусім передбачало трансформацію форм власності. Основними тенденціями трансформації структури земельного фонду за 2010-2014 рр. по основних власниках землі та землекористувачах є зменшення площ земель у власності та користуванні недержавних та державних сільськогосподарських підприємств, причому це стосується підприємств всіх організаційно-правових форм господарювання, та збільшення площ земель, які надані у власність та користування громадянам, а також земель селянсько-фермерських господарств (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка та структура земельного фонду України по основних власниках землі та землекористувачів (станом на 1 січня)

Основні власники земель та землекористувачі	2010 р.		2014 р.		2014 р. до 2010 р., +/-	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Недержавні сільськогосподарські підприємства	16364,4	27,1	15758,5	26,1	-605,9	-1,0
в т. ч. колективні підприємства	127,5	0,2	100,0	0,2	-27,5	-
сільськогосподарські кооперативи	1205,8	2,0	906,0	1,5	-299,8	-0,5
сільськогосподарські товариства	10428,1	17,3	10501,7	17,4	73,6	0,1
Державні сільськогосподарські підприємства, всього	1235,7	2,1	1144,3	1,9	-91,4	-0,2
Міжгосподарські підприємства	10,8	0,0	10,0	0,0	-0,8	-
Громадяни, яким надані землі у власність і користування, всього	20307,1	33,6	20800,5	34,5	493,4	0,9
у т.ч. селянські (фермерські) господарства	4064,2	6,7	4254,1	7,0	189,9	0,3
Інші основні власники земель та землекористувачі	11784,8	19,6	11850,6	19,6	65,8	-
Землі запасу та землі, не надані у власність та постійне користування в межах населених пунктів (які не надані у тимчасове користування)	10652,0	17,6	10791,0	17,9	139,0	0,3
Всього земель	60354,8	100,0	60354,9	100,0	0,1	-

Джерело: розроблено за даними форми 2-зем

Внаслідок перерозподілу земель (що виступало одним із завдань земельної реформи) лише за період 2010-2014 рр. частка земель у розпорядженні недержавних сільськогосподарських підприємств зменшилася із 27,1 % до

26,1 %, а за цей же період питома вага земель, наданих у власність та користування громадян (включаючи фермерські господарства), навпаки, зросла із 33,6 % до 34,5 %.

Так, за 2010-2014 рр. спостерігається зменшення загальної земельної площі у використанні сільськогосподарських підприємств на 698,1 тис. га, зменшилась й площа сільськогосподарських угідь на 618,3 тис. га та рілля – на 416,4 тис. га (табл. 2).

Позитивною тенденцією серед сільськогосподарських підприємств є зменшення за досліджуваний період як в абсолютному розмірі, так і частки земель державної власності при збільшенні обсягів площ земель приватної форми власності – в 1,8 рази, сільськогосподарських угідь – 1,8 рази, рілля – в 1,6 рази.

Таблиця 2

Динаміка та структура земель по формах власності у сільськогосподарських підприємствах України (станом на 1 січня)

Показник	Загальна земельна площа у використанні		з них землі, які перебувають у власності					
			Державній		Колективній		Приватній	
	тис.га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
2010 р.								
Всього земель	17610,9	100,0	1561,2	8,9	65,9	0,4	13,6	0,0
у т.ч. сільськогосподарських угідь	16850,3	100,0	1157,7	6,9	23,7	0,1	11,7	0,0
Рілля	15602,8	100,0	925,7	5,9	12,0	0,0	11,0	0,0
2014 р.								
Всього земель	16912,8	100,0	1438,8	8,5	49,3	0,3	24,6	0,1
у т.ч. сільськогосподарських угідь	16232,0	100,0	1068,0	6,6	14,6	0,0	21,3	0,1
Рілля	15186,4	100,0	858,6	5,6	9,2	0,0	17,5	0,1

* Згідно з державними актами. Джерело: розроблено за даними форми 2-зем

Характеризуючи землекористування сільськогосподарських підприємств зазначимо, що за досліджуваний період 2010-2014 рр. площа сільськогосподарських угідь у державній власності зменшилася із 1157,7 тис. га до 1068,0 тис. га, а в приватній, навпаки, збільшилася – із 11,7 тис. га до 21,3 тис. га. Наразі частка сільськогосподарських угідь приватної форми власності у загальній площі сільськогосподарських угідь у використанні є незначною. Отже, сільськогосподарські підприємства майже не мають сільськогосподарських земель у приватній власності.

Станом на 01.01.2014 р. із 16232,0 тис. га сільгоспугідь, що були у використанні сільськогосподарських підприємств, лише 1103,9 тис. га перебувають у власності та постійному користуванні, 36,6 тис. га передаються ними іншим суб'єктам у тимчасове користування (в т.ч. на умовах оренди), а 15164,6 тис. га залучені у тимчасове користування (в т.ч. на умовах оренди).

Приватними власниками сільськогосподарських угідь в даний час виступають громадяни. Як же вони розпоряджаються правом приватної

власності на сільськогосподарські угіддя? Станом на 01.01.2014 р. ними фактично використовується 20163,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких громадяни передають в тимчасове користування (в т.ч. на умовах оренди) 18077,1 тис. га і 5703,5 тис. га залучають в тимчасове користування (в т.ч. на умовах оренди).

Таким чином, на сучасному етапі трансформації земельних відносин сільськогосподарське виробництво в сільськогосподарських підприємствах базується на використанні земельних часток (паїв).

Узагальнюючим показником діяльності основних груп виробників у галузі сільського господарства є виробництво валової продукції та її частка у загальному обсязі валової продукції. Впродовж періоду реформування земельних відносин внесок основних груп виробників у виробництво валової продукції сільського господарства був неоднаковим (табл. 3).

Таблиця 3

**Структура виробництва валової продукції сільського господарства
за категоріями виробників, %**

Показники	Рік			
	1990	2000	2010	2014
Сільськогосподарські підприємства				
Валова продукція, всього	70,4	38,4	48,3	55,3
у т. ч. продукція рослинництва	81,1	49,3	53,6	59,4
продукція тваринництва	59,2	21,0	38,8	45,5
Господарства населення				
Валова продукція, всього	29,6	61,6	51,7	44,7
у т. ч. продукція рослинництва	18,9	50,7	46,4	40,6
продукція тваринництва	40,8	79,0	61,2	54,5

Джерело: розроблено за даними [2]

Якщо до 2000 р. господарства населення нарощували виробництво сільськогосподарської продукції при зменшенні частки її виробництва в сільськогосподарських підприємствах, то з вказаного періоду спостерігається поступове збільшення питомої ваги сільськогосподарських підприємств у виробництві валової продукції сільського господарства.

Розглянемо ефективність використання сільськогосподарських угідь в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення (табл. 4).

Таблиця 4

**Ефективність використання сільськогосподарських угідь
в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення**

Показники	Роки				
	1990	1995	2000	2010	2014
Сільськогосподарські підприємства					
Валова продукція*, млн. грн	199161,3	99448,6	57997,7	94089,0	139058,4
Зміна валової продукції (+/- до попереднього періоду)	-	-99712,7	- 41450,9	36091,3	44969,4

Продовження табл. 4

Площа сільськогосподарських угідь в користуванні станом на кінець року, тис. га	38705,4	35184,0	29878,0	20589,6	20548,9
Зміна площі сільськогосподарських угідь, тис. га (+/- до попереднього періоду)	-	- 3521,4	- 5306,0	- 9288,4	- 40,7
Вихід валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн	514,6	282,6	194,1	457,0	676,7
Господарства населення					
Валова продукція, всього	83612,9	84441,0	93024,5	100797,5	112380,2
Зміна валової продукції (+/- до попереднього періоду)	-	1593,5	5242,1	7371,8	- 2471,2
Площа сільськогосподарських угідь в користуванні станом на кінець року, тис. га	2669,0	5588,6	8543,4	15898,3	15868,7
Зміна площі сільськогосподарських угідь, тис. га (+/- до попереднього періоду)	-	2919,6	2954,8	7354,9	-29,6
Вихід валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн	3132,7	1510,9	1088,8	634,0	708,2

* (у постійних цінах 2010 р.). Джерело: розроблено за даними [2]

Аналіз динаміки показника виходу валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь по основних групах виробників дозволяє зробити висновок про стійку тенденцію його зростання в сільськогосподарських підприємствах після 2000 р. за умови різкого зменшення площ сільськогосподарських угідь у користуванні та нарощуванні обсягів виходу валової продукції.

Відповідний показник у 2014 р. виявився дещо більшим по господарствах населення. В той же час за досліджуваний період відзначається тенденція зменшення показника виходу валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь по господарствах населення (за винятком 2014 р.). Отже, збільшення площ сільськогосподарських угідь у власності та користуванні господарств населення не забезпечує відповідного зростання виходу валової продукції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, в даний час виробництво в сільськогосподарських підприємствах базується на використанні земельних часток (паїв). Не зважаючи на те, що значна частина сільськогосподарської продукції на даний час виробляється в господарствах населення, дану групу виробників з їх низьким ресурсним потенціалом не можна вважати прогресивним типом підприємницьких структур для вітчизняного сільського господарства. Значно більшими потенційними можливостями для інтенсивного розвитку сільськогосподарського виробництва володіють

сільськогосподарські підприємства, які нарощують обсяги виробництва валової продукції при зменшенні площ сільськогосподарських угідь у використанні.

Література:

1. Саблук П.Т. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 3–13.

2. Сільське господарство України за 2014 рік: статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 379 с.

The aim of research is to evaluate the results of the transformation of the landownership relations in Ukrainian agrarian sphere, consideration of specific features of land-use in agricultural enterprises, because the result of land relations reformation in agriculture must be the increase of economic management effectiveness, rational use of agricultural lands by means of giving it to private property and formation of new entrepreneur structures adequate to market economy which is based on private form of property and individual or collective forms of production organization.

At present time production in agricultural enterprises is based on the land shares (pieces) usage. And now the part of private agricultural grounds in general amount of agricultural lands which are used is minor. So agricultural enterprises mostly do not have lands in private property.

Despite the fact that the great part of agricultural goods are produced in small private farms, this part of producers with their small amount of resource potential cannot be considered as the progressive type of entrepreneur structures for domestic agriculture.

In intensive development of agriculture production greater potential abilities have agricultural enterprises which increase the amounts of gross goods production with decreasing of squares of lands used in agriculture at the same time.

The results received during the research can be used by government bodies while agricultural policy formation with the aim of development procuring of land relations in agriculture and for creating a favorable conditions for effective functioning of managerial subjects.